

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Зайцев Б. П., Рябченко О. Л. Історичні дисципліни у Харківському інституті народної освіти (1921-1930 рр.) // Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник. – Харків: Авеста, 1996. – Вип. 2. – С. 149 – 160.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

Б.П. Зайцев, О.Л. Рябченко

**Історичні дисципліни
у Харківському інституті народної освіти
(1921–1930 рр.)**

Зайцев Борис Петрович

кандидат історичних наук,
доцент Харківського державного університету.

Рябченко Ольга Леонідівна

аспірантка Харківського
державного університету.

Питання розвитку історичної науки в Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. не раз привертало увагу істориків. Цій проблемі присвячена різноманітна література [1]. У даній статті дається характеристика викладання історичних дисциплін у Харківському ІНО, навчальні плани і методи праці у якому були взірцем для решти аналогічних інститутів [2].

Вивченню історичних дисциплін у ХІНО з самого початку його існування приділялась велика увага. На факультеті професійної освіти (ФПО) вже на момент створення було організовано соціально-історичну секцію, яку у 1925/26 н.р. реорганізовано у соціально-економічний відділ, до складу якого входила історична секція. Усі історичні предмети були розподілені по кафедрам історії культури, основ марксизму та історії України і Росії. Викладання на ФПО обслуговували кабінети українознавства, яким завідував Д.І. Багалій, російської історії (завідуючий В.І. Веретенніков), загальної історії, нумізматики, якими керував М.С. Гольдін, та історико-філологічний на чолі з О.І. Білецьким [3].

Працювали на факультеті відомі вчені: академики Д.І. Багалій, В.П. Бузескул, М.І. Яворський, С.Ю. Семковський, професори О.В. Ветухів, М.С. Гольдін, Є.Г. Кагаров, В.А. Барвінський, В.І. Веретенніков, Н.Ю. Мірза-Авак'янц та інші.

Оскільки завданням ФПО була підготовка педагогів-керівників «основних наук», то він був розділений на ряд секцій. Кожна секція мала чисто практичне призначення, яке і визначало підбір наукових дисциплін, обсяг тієї чи іншої області знань. Вважалося, що майбутній педагог повинен вільно орієнтуватись у своїй спеціальності, повинен бути науково грамотним і при цьому організатором навчання, а не дослідником. З цієї точки зору секції університетів були ліквідовані, бо вони, як вважалося, переслідували чисто наукові цілі. Був відкинтий навіть сам академічний принцип їх побудови. З самого початку соціально-історична секція ФПО складалася із таких тісно зв'язаних дисциплін:

1. Наука про народне господарство (теорія, історія і економіка перехідного періоду). Вона вважалася основою історичної секції.
2. Історія матеріальної культури.
3. Соціальна і ідеологічна надбудова у вигляді групи трьох дисциплін:
 - а) історія соціальних відносин та ідеологій,
 - б) історія соціальних рухів в Росії і в Україні;
 - в) історія державних і правових форм та історія духовної культури, філософії, літератури і мистецтв.

Необхідним вважалась концентрація уваги на питаннях робітничого та професійного руху. З цією метою до учбового плану секції вводились спеціальні курси з історії цих рухів з практичним завданням підготувати відповідного спеціаліста-лектора.

Слід відмітити той факт, що починаючи з 1925/25 н.р. відбувається все більша і більша політизація історичних дисциплін. З навчальних планів випадає ряд предметів, які вивчалися до цього часу. Серед них такі, як краєзнавство, історія філософії, історія соціальної думки, історіографія України, Росії та всесвітня [4]. Натомість було введено нові предмети: політмінімум, радянське будівництво, профрух, історія КП(б)У та ВКП(б). Крім них студенти вивчали науку про народне господарство, теорію і економіку перехідного періоду, історію класової боротьби, історію революційних рухів в Росії і на Заході, які займали більшу частину часу. Набагато менше часу відводилось для таких предметів, як історія України та Росії, історія матеріальної культури (яка включала в себе первісну культуру, Стародавній світ, середні віки та новітні часи) [5].

Але у цей час навчальні плани ХІНО були не стабільними. До них постійно вносились корективи, іноді навіть серед року. Не була виключенням і історична секція. Більш-менш стабільним навчальний план стає лише з 1925/26 н.р. Дисципліни, які вивчали студенти-історики, поділялись на 3 групи: спеціальні, педагогічні та допоміжні, причому на спеціальні предмети відводилась майже така кількість годин, як і на дві інші групи (таблиця) [6].

У наступному навчальному році деякі зміни відбулися у зв'язку з переходом на 4-річний термін навчання, але вони стосувалися не номенклатури дисциплін, а, головним чином, мова йшла про змен-

шення тижневого навантаження. Суттєві зміни в планах історичної секції сталися у 1929/30 н.р., коли у зв'язку з поглибленою спеціалізацією, (мова про це піде нижче) у планах знову з'являються такі важливі дисципліни, як історіографія (України, Росії та всесвітня), джерелознавство та археологія [7].

На інших факультетах ХІНО — соціального виховання, політосвіти, робітничому — обов'язковими були лише політекономія, історія розвитку господарчих форм, історія розвитку революційного руху в Росії, Україні та на Заході, радянське будівництво. Тільки коли в структурі факультету соціального виховання сталися структурні зміни (у 1925/26 н.р. замість сільськогосподарського та індустріально-технічного ухилив виникли переддошкільний, дошкільний, шкільний та соціально-правової охорони дитинства), студенти шкільного ухилу, які повинні були стати викладачами 7-річки, почали вивчати, крім названих, такі предмети, як історія України, загальна історія та методика суспільствознавства [8].

Крім цього, з 1925/26 н.р. особлива увага приділялася комплектуванню історичної секції соціально-економічного відділу ФПО. З цього часу на дану секцію могли набиратись, головним чином, комуністи: робітники та селяни [9]. Усім їм першочерговим завданням вважалося «твердо засвоїти марксистський світогляд, у противному разі із них не можуть вийти керівники суспільствознавства» [10]. Ті ж студенти, які на цей час закінчували історичну секцію, могли бути направлені на стаж лише у семирічки соцвиху і ні в якому разі не у профшколи чи школи фабзауча. Такі направлення повинні були відбуватися протягом двох років, до тих пір, поки постановка викладання на історичній секції «не буде покращена і марксистські підкріплена» [11]. У профшколи та школи фабзавуча передбачалося направити 10 чоловік, та й то лише членів партії. Це розпорядження визвало серйозне занепокоєння серед непартійних студентів. Правління ж ХІНО навіть поставило питання взагалі про доцільність їх перебування у даній секції і запропонувало передати підготовку суспільствознавців для шкіл профосу при ХІНО до Комуністичного університету або Інституту марксизму [12].

З 1926/27 н.р. студенти-комуністи історичної секції були поставлені у особливе становище — для них стає обов'язковим складання іспиту з української мови по закінченню вузу, який було введено

у 1925/26 н.р., у той час, як для студентів інших факультетів і відділів ХІНО складання його було обов'язковим перед спеціальною комісією. Більш того, без нього не видавалось постійне посвідчення про закінчення вузу [13].

Великими пільгами користувались студенти-комуністи історичної секції і під час академічних перевірок (хоч на їх успішність також почала звертатись особлива увага з тієї причини, що серед них була велика кількість невстигаючих). З вузу їх виключали у крайніх випадках, головним чином їм надавали академічну допомогу та заслуховували звіти [14]. Але це давало невеликі результати, бо деякі студенти перебували на одному курсі по декілька років, а, наприклад, парторг комсомольського осередку Ф.К. Юзєфович перебував на 2-му курсі навіть 3 роки [15]. Та й взагалі процент невстигаючих по ХІНО був досить високий. Так, у 1924 р., під час соціально-академічної перевірки вузів було зазначено, що серед студентів соціально-історичної секції невстигаючих з спеціальних предметів на 2 курсі було 65 %, а на 3—80% [16]. І незважаючи на те, що проти академічної заборгованості з 1926/27 н.р. було розпочато систематичну роботу, невстигаючих на історичній секції ще залишається великий процент: на 2 курсі — 45 %, на 3 — 48%, а на 4 — 68% [17]. Така ситуація склалася, головним чином, через те що при виключенні основним критерієм був не стільки факт неуспішності студента, скільки його соціальне походження. До пролетарської частини студентства звільнення застосовувалось у виключних випадках, оскільки враховувалось їх матеріальне становище, громадська робота і т.ін. [18].

Подібна картина спостерігалась у ті часи і в інших вузах республіки, і як результат — знижувався кваліфікаційний і загальнокультурний рівень інтелігенції, хоч загальна чисельність її зростала швидкими темпами [19].

Як уже зазначалось, навчальні плани історичної секції стабільними не були. З 1929/30 н.р., у зв'язку з наголосом з'їзду істориків-марксистів на необхідність спеціалізації соціально-економічних дисциплін, на соціально-економічному відділі було введено розподіл на 2 цикли: історичної та економічної. Кожен з них повинен був дати викладачів профшколи з відповідної групи дисциплін, бо у профшколах з ліквідацією загального курсу суспільствознавства було введе-

но диференційовані курси суспільствознавчих дисциплін. Але оскільки їх диференціювання не було проведено на місцях остаточно і, крім того, у сільських школах не було двох штатних посад для їх викладачів, учбовим планом враховувались ці обставини і історикам давалась досить широка підготовка з дисциплін економічних, а економістам — з дисциплін історичних [20]. Отже, закінчивши ІНО за тим чи іншим циклом, викладач мав більш-менш ґрунтовну підготовку для викладання у профшколі.

При розробці нового учбового плану враховувались такі моменти:

1. Потреба у більш кваліфікованих викладачах для профшкіл.
2. Потреба розвантажити студентів старших курсів, щоб дати їм час для самостійної роботи.
3. Потреба обмежити лабораторний метод на старших курсах, щоб опрацьовувати дисципліни за іншими методами.
4. Потреба дати майбутньому вчителеві не лише науково-теоретичну, а й достатню педагогічну підготовку.

З цього навчального року історичні та економічні дисципліни, що викладалися на історичній секції соціально-економічного відділу ХІНО розподілялися на три групи:

1. Загальні для обох циклів історичні та економічні курси: політекономія, економполітика, історія Західної Європи, Росії та України, історія партії, діалектичний матеріалізм та ін.
2. Курси та семінари, спеціальні для кожного відділу, що поширюють і поглиблюють основні знання, надбані у загальних курсах: спецкурси з історичних дисциплін, семінари з економ-географії та політекономії та ін.
3. Курси, додаткові для кожного циклу. Наприклад, математика, економіка сільського господарства та промисловості для економістів; археологія, історіографія та джерелознавство для істориків [21].

Загальні дисципліни вивчалися протягом 1–2 курсів, а спеціальні — на 3–4. Проте деякий нахил у бік певного циклу позначався вже на 1 курсі, де кожен із циклів мав по дві спеціальні дисципліни (6 годин на тиждень). Невелику кількість загальних предметів студенти мали на 4 курсі (історія партії, діалектичний матеріалізм). Вводячи глибшу спеціалізацію, новий учбовий план враховував також потребу дати студентам час для опрацювання спеціальних дисциплін

самостійно, а це було пов'язане з розвантаженням робочого дня студентів через зменшення учбового навантаження. Навантаженість (36 годин на тиждень) зросла внаслідок панування лабораторного методу, який вважався головним на соціально-економічному відділі, але, як засвідчив досвід, він був не завжди доцільним і не завжди себе виправдовував. Все частіше викладачі історичних дисциплін у ХІНО говорили про те, що він раціональний на 1–2 курсах, де студенти ще не мають достатньої підготовки, потрібного навчального досвіду, а тому вимагають консультацій і допомоги викладача при опрацюванні курсу [22]. Щодо старших курсів, то студенти легко опановують матеріал і цілком підготовлені до інших методів праці. Тому у новому навчальному плані лабораторний метод залишився для двох молодших курсів, що зберегли своє навантаження у розмірі 36 годин на тиждень. На старших курсах переважали лекції та семінари і тому навантаження зменшувалось до 30 годин на тиждень на 3 курсі і 24 — на 4 [23].

Одним із основних питань навчальної роботи на соціально-економічному відділі ХІНО стало питання методики викладання як важлива передумова для засвоєння науково-навчального матеріалу, що дається студентам. Це було пов'язане з тим, що нове пролетарське студентство не завжди було у достатній мірі забезпечене необхідними знаннями і озброєне методичними навичками. Керівні органи НКО та методичні осередки окремих вузів витратили чимало енергії для розробки методичних питань вузівської роботи (як зазначалось вище, найбільш пропагувався лабораторний метод викладання). Але не можна сказати, що активні методи праці стали явищем загальноновизнаним, і що робота у вузах з методичного боку була організована. Тим більше, що впроваджуючи активні методи, окремі викладачі не лише проводили їх по-своєму, але і по різному розуміли їх суть та характер. З цієї причини співробітники історичної секції ХІНО вже у 1925 р. вказують на низку недоліків у практичному проведенні методики викладання історичних дисциплін. Серед них вони відзначали своєрідний «лабораторний фетишизм», що примушував викладачів використовувати цей метод в умовах, особливо для цього несприятливих. Зверталась увага також на те, що в практиці активної проробки недостатньо уваги приділяється науково-дослідницькій роботі, що її у несприятливих умовах часто заступає формалізм і схематизм [24]. Тоді ж проф. Н.Ю. Мірза-Авак'янц за-

стерігала від універсалізації методичної роботи: методи опрацювання мусять відповідати місцю дисципліни у навчальному плані вузу, кількості годин, забезпеченню кабінетів літературою [25]. Через це найважливішим методом опрацювання історичних дисциплін вважався метод комбінований: поєднання лекцій, що висвітлюють основні поняття курсу і широко охоплюють відповідний матеріал з лабораторними та семінарськими заняттями, що тісно зв'язані з лекціями і поглиблюють та конкретизують матеріал, що у загальних рисах подається у них. При цьому лекціям відводилось 30% часу. Але, як виявилось на практиці, за цим методом опрацьовувалось близько 50% дисциплін [26].

Важливим моментом у житті студентів-істориків повинні були стати екскурсії, необхідність широкого впровадження яких неодноразово підкреслювалась викладачами [27]. Щорічно групи студентів історичної секції виїжджали до Києва, Москви та Ленінграду для ознайомлення з музеями та педагогічними установами [28]. Але, звичайно, ці поїздки не могли охопити значну кількість студентів, бо на екскурсії, як і на все інше, не вистачало коштів.

Активні методи опрацювання історичних дисциплін, особливо на ФПО, так і не принесли бажаних результатів. Вартість їх обезцінилась внаслідок недостатньої дисципліни студентів та деяких викладачів щодо відвідування лекцій та консультацій, через погане забезпечення історичних курсів навчально-науковою літературою та ілюстративним матеріалом (мапи, діаграми, картограми) [29].

Таким чином, історичним дисциплінам, незважаючи на згадані негативні сторони у їх постановці (панування лабораторного методу, політизація, яка призвела до зменшення часу на викладання багатьох важливих предметів, виключення із навчальних планів таких дисциплін, як краєзнавство, історіографія) в інституті завжди приділялась велика увага. Але без стабільних навчальних планів, достатньої кількості навчального та джерельного матеріалу, як і без поширення лекційної системи роботи та належної дисципліни, добитися бажаних результатів було важко. Звичайним явищем став великий процент невстигаючих, яких, зважаючи на їх пролетарське походження та тяжке матеріальне становище, з вузу не виключали, що призвело до зниження кваліфікаційного та загальнокультурного рівня випускників — майбутніх викладачів та вихователів підростаючого покоління.

Навчальний план історичної секції
соціально-економічного відділу ХІНО на 1925/26 н.р.

Назва дисципліни Спеціальні предмети	Кількість годин на тиждень											
	триместри											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Історія стародавнього світу і середн. віків	10	6										
Історія нових часів				4	10							
Історія найновіших часів						10	18					
Історія України							6	12	12			
Історія Росії									8	10	12	
Політекономія		10	12	12								
Економполітика						10						
Економгеографія					10	8						
Радянське будівництво										8		
Історичний матеріалізм											10	12
Профрух										4		
Історія КП(б)У, ВКП(б)												8
Кандидатська праця												6
Педагогічні предмети												
Педологія	6	4										
Педагогіка				10	10							
Шкільна гігієна						6						
Методика суспільствознавства										6	4	4
Педагогічна практика										8	10	6

Педагогічні предмети												
Педологія	6	4										
Педагогіка				10	10							
Шкільна гігієна					6							
Методика суспільствознавства									6	4	4	
Педагогічна практика									8	10	6	
Допоміжні предмети												
Вступ до сучасн. техн.	4	4										
Неорганічна і органічна еволюція	6											
Нова мова	4	4	6	4	4							
Укр., рос. мова	4	6	6	4								
Західно-європ. література							4	8				
Українська література							6	8				
Російська література								6	8			
Історія мистецтва										6		
Виробнича практика			6									
Військова дисципліна	2	2	2	2	2	2	2	2	2			
Фізкультура			4									
	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36

- Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки на Украине (1917–1963) // *Вопросы истории*. 1964. № 1.; Комаренко Н.В. Утворення та діяльність історичних кафедр на Україні у 20-х рр. // *Історіографічні дослідження в Українській РСР*. К., 1971. Вип.4. С. 38–47; Комаренко Н.В. *Установи історичної науки в Українській РСР (1917–1937)*. К., 1973.

2. ЦДАВО України, Ф. 166. Оп. 6. Спр. 804. Арк. 7.
3. Там же. Оп. 3. Спр. 777. Арк. 35.
4. Там же. Оп. 5. Спр. 566. Арк. 227; Оп. 2. Спр. 1277. Арк. 32.
5. Там же. Оп. 3. Спр. 777. Арк. 4.
6. Там же. Оп. 7. Спр. 132. Арк. 22.
7. Там же. Оп. 9. Спр. 312. Арк. 108–111.
8. Там же.
9. Там же. Оп. 5. Спр. 567. Арк. 6.
10. Там же.
11. Там же. Арк. 20.
12. Там же. Спр. 566. Арк. 229.
13. Там же. Оп. 3. Спр. 10842. Арк. 173, 222–223; Оп. 5. Спр. 568. Арк. 182.
14. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 21. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 139 зв.
15. Там же. Ф. 58. Оп. 3. Спр. 57. Арк. 18.
16. СЕРЕДА А. Итоги социально-экономической проверки вузов и нового приема в Харьковские вузы // *Студент революції*. 1924. № 8–9. С. 10.
17. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 804. Арк. 4.
18. СЕРЕДА А. Итоги социально-экономической проверки вузов... / *Студент революції*. 1924. № 8–9. С. 10.
19. КСЬЯНОВ Г. *Українська інтелігенція 20–30-х років: соціальний портрет та історична доля*. Київ; Едмонтон, 1992. С. 62.
20. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 312. Арк. 105.
21. Там же.
22. Там же. Оп. 6. Спр. 705. Арк. 91.
23. Там же. Оп. 9. Спр. 312. Арк. 105.
24. Там же. Оп. 6. Спр. 705. Арк. 91.
25. Там же.
26. Там же. Спр. 804. Арк. 4.
27. Там же. Спр. 705. Арк. 93.
28. Там же. Оп. 7. Спр. 131. Арк. 25.
29. Там же. Оп. 6. Спр. 804. Арк. 4.